

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

126:1. 2006

KORTARE RECENCIONER

Orri Vésteinsson, *The Christianisation of Iceland. Priests, Power, and Social Change 1000–1300*, Oxford University Press, Oxford & New York 2000. 318 s.

På Island uppstår som bekant under högmedeltiden den helt unika litteratur som sedan åtskilliga sekel nu har använts för att rekonstruera religionen i hela den hedniska germanska kulturkretsen. Kristnandet av Island är således ett ur källsynpunkt centralt problem för europeisk historia. Hur kan det komma sig att den germanska religion som försvann så spårlöst på alla andra håll i Europa kristalliserades i skriftliga källor just här? Finns det något särskilt med kristnandet av Island som förklarar detta?

På dessa frågor ger Orri Vésteinssons bok inget svar. Den behandlar nämligen inte kristnandet av Island som sådant utan kyrkostrukturens utveckling från år 1000 till år 1300 i en social kontext, i och för sig ett nog så omfattande problemområde. Inledningsvis betonar författaren att Island på 1300-talet inte skilde sig så mycket från Europa, men det vikingatida samhälle som möter i 1200-talets sagalitteratur var "a completely different society" (s 1). Det är vägen från detta samhälle fram till det europeiska 1300-talets Island med "more permanent structures of government" som författaren vill undersöka genom att följa den institutionella utvecklingen kring kyrkan. Under denna process lyckades framför allt "the chieftains" i söder med stor framgång knyta sina familjerikedomar till "the Church". De säkrade maktpositionen för familjen genom att upprätta mer permanenta maktbaser som var oberoende av enskilda individers maktrelationer (s 15). Samtidigt framhåller författaren helt riktigt att kyrkan inte var en från början färdig storhet med egen identitet och självständig agenda gentemot det omgivande världsliga samhället.

Själva undersökningen tar sin utgångspunkt i beslutet om kristendomens införande på alltinget år 999 eller 1000, och fortsätter via de första biskoparna, prästerna och kyrkorna. Här blir det tydligt hur vi fortfarande på ett närmast kalejdoskopiskt vis tvingas betrakta detta tidiga skeende genom långt yngre källors berättelser. Det blir påtagligt att vi fortfarande saknar stora och viktiga pusselbitar att foga in mellan de armeniska, saxiska och engelska biskopar som verkade på Island åtminstone fram till 1060-talet och att vi inte på djupet kan förstå vad det var som verkligen skedde under denna tid. Författaren ger dock en nyttig genomgång av vad vi utifrån traditionell historieskrivning kan tänkas veta om de första biskoparna, tidiga präster och tidiga kyrkobyggnader. Han slår i detta sammanhang fast att initiativ och makt över kristna institutioner utgick från "individual chieftains", inte från bondekollektiv eller prästerskap (s 45).

Den kronologiskt upplagda genomgången utifrån källornas berättelser leder därefter in i det skede då Skálholt och Hólar blev fast etablerade som biskopsäten och alltinget 1097 beslutade om tiondets införande. Till det senare knyter författaren en intressant diskussion om tiondets roll i den sociala och politiska utvecklingen under 1100- och 1200-talen. En tämligen utbredd uppfattning har gjort gällande att tiondet blev avgörande när det jämlika isländska bondesamhället bröts sönder under 1100-talet eftersom det rubbade den ekonomiska balansen och skickade stora ekonomiska resurser ner i den spirande hövdingaklassens fickor. Härigenom skall grunden ha blivit lagd för godsackumulation och feodalisering av samhället. Orri Vésteinsson ifrågasätter som så många andra nuförtiden existensen av detta jämlika bondesamhälle (s 87). Han uppställer mothypotesen, att det redan från början endast var en begränsad grupp bönder som var politiskt och ekonomiskt oberoende. Det var dessa som byggde kyrkor. Tiondet kom härvid att förstärka ett redan hierarkiskt system och bidrog på ett avgörande sätt till förändring, inte genom de direkta ekonomiska transaktionerna utan genom att förändra den politiska spelplanen. Kontrollen över kollektiv och territorier kunde ersätta komplicerade personliga beroendeband, och därmed institutionaliserades också maktstrukturen i sig själv. Utvecklingen underlättades av att ledande gestalter inom aristokratin ofta själva under denna period skaffade sig ställning som präster. 1100-talet framträder här tydligt som den avgörande formeringsfasen för kyrkostrukturen.

Författaren lyckas också göra sannolikt att biskop Thorláks reformanspråk vid seklets slut var långt mer modesta än tidigare forskning gjort gällande. Framgång nådde han endast när det gällde kyrkans kontroll över äktenskapet. Under slutet av 1100-talet började dock aristokratins ledargestalter fjärma sig från de kyrkliga ämbetena och i stället fann de sig allt mer till rätta i rollen som kyrkoherrar. Detta var delvis en konsekvens av att prästerskapet nu liksom i övriga Europa började skilja ut sig som en särskild samhällsgrupp tydligt åtskild från lek-männen, exempelvis genom att sakna rätten till traditionell familjebildning. Samtidigt komplicerade också rollen som kyrkoherre när "kyrkan" som korporativt subjekt under 1200-talet allt kraftfullare började göra anspråk på all kyrklig egendom.

Sammantaget är detta en synnerligen informativ introduktion till den högmedeltida isländska kyrkans utveckling i dess samhälleliga kontext. Den lider stundtals av det vanliga syndromet när det gäller denna period i isländsk historia, nämligen att källmaterialet är så bedövande rikt att det lätt förleder till ett allt för insulärt perspektiv. Framställningen hade avgjort tjänat på om blicken i stället hade höjts till en jämförelse med utvecklingen i övriga Norden och Europa. En sådan komparation hade kunnat ge vid handen att Island inte heller i början av den aktuella perioden var ett så "completely different society". Dock är det onekligen så att Orri Vésteinsson här skrivit ett fundamentalt referensverk om kyrko-

strukturens utveckling i det isländska samhället under högmedeltiden. Om Isländs kristnande handlar den dock inte.

Henrik Janson

Jakob Christensson (red), *Signums svenska kulturhistoria. Medeltiden*, Signum, Lund 2004. 543 s.

Medeltidsdelen i Signums svenska kulturhistoria, det första av planerade åtta band, består av en samling uppsatser, helt fristående i förhållande till varandra. Många är bra och några ger goda baskunskaper i sitt ämne. Men hur bra och lärorika dessa avsnitt än må vara, är det just handboks kunskap i olika akademiska discipliner man förväntar sig av ett modernt kulturhistoriskt översiktverk? Och varför har i så fall litteraturhistoria, musikhistoria och konsthistoria (med undantag för monumentalmåleri) utelämnats? Detta motiveras i inledningen med att det för dem finns moderna standardverk, men detsamma gäller faktiskt också kyrkan, jordbruket och staden – alla ämnen som tagits med. I kapitlet om jordbruket och livet på landet återanvänder Janke Myrdal på ett förtjänstfullt sätt kunskaper och rön från sina senaste arbeten på området. Birgitta Odén skriver om åldrandet och de gamlas levnadsvillkor. Det tematiska greppet – avsnitten om familj, sjukdom, död och åldrande samt främlingar och kyrkklockor – är ämnesmässigt mer lyckat. Det är väl framför allt sådana kulturhistoriska yttringar, som hör hemma i flera vetenskapsgrenar och inte i någon särskild, som man vill läsa om i ett verk som detta.

Gemensamt för definitionen av begreppet kulturhistoria i gängse uppslagsverk är att därmed utforskas den mänskliga odlingens, kulturlivets och civilisationsprocessens alla former *utom statslivet eller det politiska skeendet*. Som läsare hajar man därför till inför rubriken "Den politiska kulturen" på den första uppsatsen. Dess författare Dick Harrison förklarar att vid studiet av politisk kultur handlar det om att söka "fånga de handlingsramar och attityder som präglar människans handlande i de sfärer som vi brukar definiera som politiska". Vidare sägs historien om politisk kultur vara historien om hur människor umgås när de "konfronterar makt". Att författaren på grund av källäget fått nöja sig med att granska de övergripande sammanhangen och dra fram de kulturella element som tydligast åskådliggör skillnader mellan oss och medeltidsmänskorna är en förtjänst.

Harrison lyckas väl i sina försök att föra in nutidsläsarna i medeltidens föreställningsvärld. De allmänna resonemangen är i stort sett bra och bäst de som gäller de tidigare skedena. Men det hindrar inte att frågetecken kan sättas för ett och annat. Bakom tillkomsten av ett stift i Växjö på 1100-talet låg väl snarare ärkebiskopen i Lund än präster i Varend, som ville bryta sig ut ur Linköpings stift. Påståendet att inbyggarna i geografiskt perifera områden accepterade den

svenske kungens väld i utbyte mot att få ta del av makten och bland annat kunna gifta in sig i rika mellansvenska familjer och bli fogdar på de nya slotten övertygar inte. Formuleringen ”stormannagrupper från Finland i öster och Tornedalen i norr” kan missförstås. Betydelsen av kungliga räfster och reduktioner är överdriven, åtminstone vad gäller kyrkan.

Frågan är om kvinnorna i kungafamiljerna har haft så stort politiskt inflytande som författaren lite ansträngt påstår. Att Birger Magnussons drottning innehade Fjärdhundraland som ett morgongåvelän innebar ju inte att hon satt på kungsgården Husby-Trögd eller i staden Enköping och regerade, i varje fall inte innan hon blev änka. Det betydde att inkomster och avkastning från folklandet i fråga gick till henne genom en fogde, som hon möjligen, men inte alls säkert, fått välja själv. Fogdebegreppet används på ett onyanserat sätt. Bruket av kanslerstiteln i början av 1200-talet tyder inte på förekomsten av ett verkligt kanslersämbete vid denna tid. Av riksföreståndarna är det väl egentligen bara Sten Sture d y som kan sägas ha spelat den självständiga rollen Harrison tilldelar dem. Att tala om ett ståndssamhälle på medeltiden är inte korrekt, eftersom ett bondestånd inte fanns förrän i nyare tid (Herman Schück). De personliga relationernas betydelse var stor, men frågan är ändå om de inte överdrivs på bekostnad av pengar och jord, åtminstone för senmedeltiden. Recensenten hade också velat läsa något om patron–klientrelationer, om det så kallade mansförhållandet mellan kungen eller hertigen å ena sidan och deras män å den andra, om försöken på 1200-talet att införa majestätsbrottslagstiftning och om införandet 1439 av den så kallade riksklämman, som var det första av dynastierna oberoende rikssigillet.

Slutligen åter något om boken som sådan. Det under medeltiden danska Skåne med Lund har fått stort utrymme samtidigt som den finska riksdelen finns med, vilket ter sig motsägelsefullt med hänsyn till rikstillhörighet. Sorgligt nog ger den första delen i Signums kulturhistoria som helhet intryck av att vara något av ett hastverk med tekniskt delvis dåliga illustrationer. De upprepningar som den valda dispositionen medför kunde ha eliminerats och avsnitten ha knutits samman av redaktören, som över huvud taget borde ha varit mer aktiv. Helst skulle det ha varit ett lagarbete.

Numera får man både som författare och läsare vara tacksam om det finns fotnoter i förlagsprodukter, i varje fall i sådana böcker som vänder sig till en bredare läsekrets. Men det är inte läsarvänligt med text, noter och litteratur på tre olika ställen för varje kapitel; fingrarna räcker inte riktigt till. För en produktiv författare som Harrison är det naturligtvis bekvämt att hänvisa till tidigare egna arbeten. Men eftersom dessa i många fall inte bygger på författarens egen forskning, skulle man som kritisk läsare ofta vilja se vad som ligger bakom utan att behöva gå till bokhyllan eller, än värre, biblioteket. Att citera latin utan översättning är knappast längre försvarligt.

I sammanhanget kan nämnas att den danske språkmannen Allan Karker fört

fram tanken på en revision av *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, detta oundgängliga verk för alla medeltidsforskare. Sedan det samnordiska tjugotvåbandsverket påbörjades 1956 och avslutades 1978 har mycket hänt, och en ny utgåva behöver inte längre vara i bokform. Men frågan är om det i dag skulle finnas ekonomiska och personella resurser till något sådant.

Birgitta Fritz

Knud J V Jespersen & Ole Feldbæk, *Revanche og neutralitet 1648–1814*, Dansk udenrigspolitikens historie 2, Danmarks Nationalleksikon, København 2002. 551 s.

I början av 2005 förelåg den danska utrikespolitikens historia från 700-tal till i dag färdig i sex volymer. *Konger og krige* lyder den ironiska men adekvata titeln på första bandet i serien som utkom 2001. Vore inte titeln förbrukad hade den passat även för denna andra del, som skildrar perioden från westfaliska freden till Napoleonkrigets slut. Professor Knud J V Jespersen vid Syddansk Universitet i Odense behandlar skedet fram till stora nordiska krigets slut och professor Ole Feldbæk, Københavns Universitet, den följande tiden. På grund av de båda grannländernas sammanflätade förhållanden blir det nästan lika så mycket en historia över svensk utrikespolitik, men ur ett något annorlunda perspektiv. Svenska historiker som sysslar med tidens politiska förhållanden gör därför klokt i att konsultera detta lättillgängliga arbete.

Trots många färgillustrationer och ett till synes beskedligt omfång är det mycket information som ryms i den dubbelspaltiga texten. Skildringen delas in i pregnanta tidsskeden som i längd varierar från ett par decennier till uppemot ett halvsekel. På traditionellt manér motiveras indelningen av regentskiften eller betydelsefulla fredsslut. Typiskt organiseras framställningen så att en storpolitisk bakgrundsteckning inleder varje tidsskede, därpå lämnas en skildring av utrikesförvaltningen och slutligen följer en kronologisk redogörelse för diplomati, handelspolitik och krigsutveckling. En tydlig innehållsförteckning gör strukturen lättöverskådlig.

Både Jespersen och Feldbæk har skrivit rätt så nyktra framställningar utan synliga teser. Förtjänsterna med upplägget är att texterna får en tydlig handbokscharaktär med gedigna och pålitliga redogörelser. En betydande nackdel i sammanhanget är dock att notsystemet är skäligen impressionistiskt och framför allt i Feldbæks bidrag blir det nästintill omöjligt att utröna underlaget för slutsatserna. Inte ens vid de få tillfällen då det polemiseras mot äldre forskning specificeras alltid vem som avses.

Vissa försök till revidering eller omdefinition av den danska neutralitetspolitiken under 1700-talet har under senare år påbörjats. Vilka nya tolkningar dessa

ansatser kommer leda till är ännu osäkert men ingenting av denna tendens syns i Feldbæks skildring. Det går ändå att ana att den för sin tid exceptionella, och i dansk historieskrivning hyllade, neutralitetspolitiken kanske framstår som mer övervägd och konsekvent i ett efterhandsperspektiv än i samtiden. Många skärm-ytslingar och mindre bataljer har bortrationaliserats av historieskrivningen och vid flera tillfällen tvingades Danmark till traktatsenliga mobiliseringar, men nåddes av fredsbud innan aktiva krigshandlingar igångsatts. Om statsledningen verkligen drev en aktiv och principfast neutralitetslinje eller upprepade gånger räddades av gongongen kan alltså vara en definitionsfråga.

Som svensk historiker måste man imponeras av de danska förlagens beredvillighet att utge översiktsverk. Vissa kan tolka det som traditionellt i överkant, men en stor och otvetydig vinst är att allmänhetens historieintresse i hög grad odlas och underhålls av fackhistoriker och inte av journalister, som är vanligt i Sverige. En liten reflektion bara i sammanhanget: Undertecknad, som inte gör anspråk på att känna hela den historiska fackboksutgivningen i Danmark, kan på rak arm räkna upp åtminstone nio mer eller mindre specialiserade översiktsverk från Danmark och Norge där Feldbæk författat delarna om det artonde århundradet. Feldbæks lärdom, produktivitet och förmåga till förnyelse är imponerande. Likväl inställer sig frågan om det verkligen inte finns *någon* annan dansk historiker som har kapacitet att skriva om 1700-talet. Oavsett det handlar om grundforskning eller syntesskrivande borde pluralism ha ett egenvärde.

Jonas Nordin